İMAM SERAHSÎ'NİN USÛL ANLAYIŞI

SERAHSÎ'NİN USULÜNÜN TEMEL KONULARINA GENEL BAKIŞ

EDİTÖRLER

PROF. DR. ABDULLAH KAHRAMAN

DOÇ. DR. AYHAN HİRA

DOÇ. DR. HÜSEYİN OKUR

NİZAMİYE AKADEMİ

NİZAMİYE AKADEMİ

Fıkıh Serisi
yayin@semerkand.com
ISBN: 978-605-72265-4-9

Editörler : Prof. Dr. Abdullah Kahraman
Doç. Dr. Ayhan Hira
Doç. Dr. Hüseyin Okur
Tashih : Mehmet Günyüzlü
Kapak : Fatih Aydın
İç Düzen : M. Vehbi Ümit
Baskı : Sistem Matbaacılık
Davutpaşa Cad.
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa/İstanbul
Tel: 0212 482 11 01
Sertifika No: 49687
(yaygın dağıtım)

Ekim 2023, İstanbul
1. Baskı

© Bu eserin tüm yayın hakları
Semerkand Basım Yayın Dağıtım A.Ş.'ye aittir.

GENEL DAĞITIM

POZİTİF DAĞITIM
TÜRKİYE: Eyüpsultan Mah. Esma Sokak No. 3 Samandıra-Sancaktepe-İstanbul
Tel: 0216 564 26 26 **Fax:** 0216 564 26 36 online satış: www.semerkandkitap.com

EROL MEDİEN
AVRUPA EROL Medien GmbH Kölner Str. 256 51149 Köln
Tel: 02203/369490 **Fax:** 02203/3694910 www.semerkandonline.de

(11)
SERAHSÎ'NİN İCMÂ ANLAYIŞI

Arş. Gör. Ahmet Faruk GÖKSÜN

Kocaeli Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı,
ahmetfarukgoksun@gmail.com, orcid.org/0000-0003-0107-0492

Giriş

İcmâ, edille-i erbaa şeklinde meşhur olan dört temel delilden biri olup Kur'an ve Sünnet'ten sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Ümmetin üzerinde ittifak ettiği sahih anlamın korunması ve günümüze kadar bozulmadan gelmesinde en büyük pay icmâ deliline aittir. Peygamberimiz'in vefatından sonra onun ismet sıfatının ümmetin manevi şahsına intikal ettiği fikrine dayanan bu delil sayesinde İslâm'ın asılları[913] sahabe döneminden günümüze kadar herhangi bir tahrifata uğramadan ulaşabilmiştir.

İcmâın bu kadar önemli olması aslında icmâ dışında kalan delillerin sıhhatini icmâ ile temellendirmemizden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden diğer delillerin sıhhati de aslında icmâın temellendirilmesine bağlıdır. Bu sebeple ilk dönem Hanefî usulcüleri kitaplarında özel bir bahis açarak icmâ konusunu ele almışlardır. Biz bu çalışmamızda Serahsî'nin icmâ anlayışını temel almakla birlikte Serahsî ile beraber Hanefî mezhebinin dört meşhur usulcüsü olan Cessâs (ö. 370/981), Debûsî (ö. 430/1039) ve Pezdevî'nin (ö. 482/1089) görüşlerine yeri geldikçe temas edeceğiz. Ayrıca İbn Hazm (ö. 456/1064), Zerkeşî

913 İmam Şâfiî'nin "cümelü'l-ferâiz" olarak nitelediği dinin asılları. İmam Şâfiî'nin cümelü'l-ferâiz olarak saydığı meseleler hakkında detaylı bilgi için bk. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Mısır: Mustafa el-Bâbî, 1938), 176-177.

(ö. 794/1392) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi farklı ekollerden isimlere de yer yer atıf yapacağız.

1. İcmâın Tanımı

İcmâ kelimesinin mastar hali olan "ecma'a" (أجمع) fiili sözlükte "bir kavmin ittifak etmesi" olarak zikredilmektedir. İcmâ kelimesi ise terim anlamına yakın bir şekilde "avam ve havassın bir iş üzerinde icmâ etmesi",[914] "azmetmek ve ittifak etmek",[915] "dağınık bir şeyi bir araya toplamak" anlamlarına gelmektedir.[916]

İcmâ kelimesinin ıstılahî anlamına gelince, ilk dönem usulcülerinin genelinde olduğu gibi Cessâs, Pezdevî ve Serahsî de icmâ için lıgavî ya da ıstılahî herhangi bir tanım vermeden konuya giriş yapmaktadırlar. Debûsî ise hüccet olan icmâın tanımını şu şekilde yapmaktadır: "İctihad ve adalet ehlinden olan o asrın ulemasının bir hüküm üzerinde ittifak etmesidir."[917]

Hanefî uleması dışından bir tanım olarak şunu zikredebiliriz: "Ümmet-i Muhammed'in müctehidlerinin onun vefatından sonra herhangi bir asırda [şer'î/dinî] bir mesele üzerine ittifak etmeleridir."[918]

Günümüzde icmâın tanımı buna benzer bir şekilde "Muhammed (s.a.v) ümmetinin (müctehidler) onun vefatından sonraki herhangi zamanda dinî bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmeleri" şeklinde yapılmaktadır.[919]

İcmâ kelimesi ne Kur'an'da ne de hadislerde ıstılahî anlamında kullanılmaktadır. Nitekim bu kelime ıstılahî manasını Asr-ı saâdet döneminden sonra kazanmıştır. Ancak Kur'an'a baktığımızda icmâ kelimesi ile aynı kökten tü-

914 Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-vasît,* (Kahire: Dârü'd-Da've, 1972), 175.

915 Üsâme b. Said el-Kahtânî, *Mevsûatü'l-icmâ' fi'l-fikhi'l-İslâmî,* (Mısır: Dârü'l-Hedyi'n-Nebevî, 2013), 1/24-25.

916 Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* (Beyrut: Dâru Sadr, 1311), 9/408-409.

917 Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî el-Hanefî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh,* thk. Halil Muhyiddin el-Meys, (Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 1/28.

918 Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl,* thk. Ebû Hafs Sâmî b. el-Azenî el-Eserî, (Riyad: Dârü'l-Fazîle, 2000), 1/348; Bedreddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh,* (Küveyt: Dârü's-Safve, 1988), 4/436.

919 İbrahim Kâfi Dönmez, "İcmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/417-431.

reyen kelimelerin dört farklı yerde geçtiğini görmekteyiz.[920] Hadislerde ise bu kökten türeyen kelimeler bulunmakta ve genelde "bir şeye azmetme, niyet etme" gibi anlamlarda kullanılmaktadır.[921]

2. İcmâın Delil Oluşu

İcmâın kat'î ilim gerektirdiğini belirterek konuya başlayan Serahsî, bu durumun müslümanlara dinin korunması için verilmiş olan bir keramet (saygınlık/üstünlük) olduğunu söylemektedir. Nitekim akıl, müslümanların dalâlet üzerine birleşmelerini âdeten mümkün görmektedir. Çünkü bizden önceki ümmetler olan yahudi, hıristiyan ve Mecûsîler'in dalâlet üzerine birleştikleri vâkidir.[922]

Cessâs, konuya başlarken icmâ hakkında iki farklı görüş aktardıktan sonra icmâın hücciyetinin nakil yoluyla olduğunu, nitekim aklın, bu ümmetin hata üzerine birleşmesini engellemediğini söylemekte ve akabinde âyetlerden delil getirerek konuya giriş yapmaktadır.[923] Debûsî'ye baktığımızda onun da Serahsî ile aynı şekilde giriş yaptığını görmekteyiz.[924] Pezdevî'nin konuya girişi ise diğerlerinden farklıdır. O, icmâın rüknünü ikiye ayırarak konuya girmekte ve icmâın azimet ve ruhsat olan kısımlarını açıklayarak konuya başlamaktadır.[925]

Serahsî, icmâın hüccet olduğunu belirttikten sonra Nazzâm ve İmâmiyye'den bir grubun icmâı ilim gerektiren bir delil olarak kabul etmediklerini söylemekte ve onların görüşlerini şöyle aktarmaktadır:

"Çünkü icmâda sadece fertlerin görüşlerinin bir araya gelmesi söz konusudur. Hatadan korunmadığından dolayı her bir ferdin sözü ilim gerektirmiyorsa, ittifak ettikten sonra da onların sözleri ilim gerektirmez. Çünkü bu ittifak ile hata şüphesi ortadan kalkmış olmamaktadır. Dikkat edilirse, onların her biri

920 Yunus 10/71; Yusuf 12/15, 102; Tâhâ 20/64.

921 Dönmez, "İcmâ", 21/417-431.

922 Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015), 1/295.

923 Ebû Bekir Ahmed b. Ali Râzî Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, (Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1985/1405), 3/257-258.

924 Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh*, 1/23.

925 Ali b. Muhammed el-Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* thk. Said Bekdaş, (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2016), 1/534.

ittifaktan önce insan olduğu gibi ittifaktan sonra da insandır. Tek başına iken (yalana) güç yetirenler, ittifaktan sonra bunu yapmaktan aciz hale gelmezler."[926]

Serahsî'ye göre bu görüşün doğru olmadığı açıktır. Zira gerek hissî hükümlerde gerek şer'î hükümlerde fertler halinde sabit olmayan şeyler ittifak halinde sabit olur. Bunun örneği, bir kişinin kaldıramadığı ağır bir kütüğü bir topluluğun kaldırabilmesi ya da tek lokması doyurmayan yemeğin lokmalarının bir araya gelmesiyle tokluğun gerçekleşmesidir. Serahsî, icmâın neden önemli olduğunu şu cümlelerle aktarmaktadır: "İcmâın ilim gerektiren bir hüccet olduğunu inkâr eden kimse dinin aslını iptal etmiş olur. Çünkü icmâ, dinin asıllarının dayanağı ve müslümanların başvurduğu mercidir. Dolayısıyla bunu inkâr eden kimse dinin aslını yıkmaya çalışıyor demektir."[927]

3. İcmâın Delilleri

Serahsî'ye göre icmâ şer'î bir hüccet olduğu gibi âlimler bir şey üzerine icmâ etmişse o şey kesinlikle haktır, ihtilaf durumunda ise hak, bu görüşlerin dışında değildir. Bunun delili ise şu âyettir: *"Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği (mârufu) emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız."*[928] Allah Teâlâ, âyetteki "en hayırlı" lafzını "mârufu emrederler" şeklinde açıklamaktadır. Mâruf ise mutlak olarak kullanıldığında "Allah katında hak olan şey" manasına gelir. Müctehidin ictihadının götürdüğü sonuç ise mutlak anlamda mâruf değildir. Zira müctehid hata da edebilir isabet de edebilir. Ancak bu hüküm, o müctehid hakkında mâruftur. Yani bu görüşün hatalı olduğu ortaya çıkmadıkça bu görüşle amel etmesi gerekir. Bu meselede müslümanların icmâının mutlak mâruf olduğu beyan edilmiş olmaktadır.[929] Debûsî de icmâın delil oluşunu bu âyet üzerinden

926 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/295.

927 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/296.

928 Âl-i İmrân 3/110. Şevkânî bu âyet hakkında şöyle demektedir: "Bu ümmetin 'ma'rûfu emreden, münkeri nehyeden' bir ümmet olarak vasıflandırılması, ümmete mensup kimselerin sözlerinin ümmetin tamamı üzerinde sabit olacak şer'î hüccetler haline gelmesini gerektirmez. Âyette kastedilen bu ümmetin, dinde 'ma'rûf' olanları emredeceği, 'münker' olanları ise nehyedeceğidir. Bir şeyin ma'rûf veya münker oluşunu ise icmâ değil Kur'an ve Sünnet belirler" (bk. eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl,* 1/368-369).

929 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/296.

temellendirmekte ve âyetteki kelimeler üzerinden açıklamalar yapmaktadır.[930] Ayrıca her ikisi de bu âyete gelebilecek muhtemel itirazları zikrederek onlara cevap vermektedir.

Serahsî'nin icmâın delili olarak zikrettiği diğer bir âyet şudur: *"Her kim hakikat kendisine açıkça belli olduktan sonra resûle karşı çıkar ve müminlerden başkasının yoluna tâbi olursa..."*[931] Allah Teâlâ müminlerden başkasının yoluna tâbi olmayı cehennem azabını gerektirme konusunda resûle karşı çıkmak konumunda kabul etmiştir. Resûlün sözü kat'î ilim gerektirdiği gibi müslümanların üzerinde icmâ ettiği şey de aynı şekilde kat'î ilim gerektirir.

Bir diğer delil ise şu âyettir: *"İnsanlar üzerine şahitler olasınız diye sizi vasat bir ümmet kıldık."*[932] Vasat, "razı olunan adalet" demektir. Allah Teâlâ'nın onları adaletli olarak vasfetmesi, doğrunun onların icmâ ettikleri şey olduğunu göstermektedir. Ayrıca Allah Teâlâ onları şahitler olarak kılmıştır ki şahit "mutlak olarak sözü delil kabul edilen kimse" demektir. Bu durumda onların icmâının insanlar için hüccet olduğu ve kat'î ilim gerektirdiği beyanı edilmiş olmaktadır.[933]

Cessâs da icmâın delil oluşunu ilk olarak bu âyet üzerinden temellendirmektedir. Ona göre âyet hem ümmetin adaletli olarak tasvir edilmesi hem de şahit olarak zikredilmesi dolayısıyla icmâa delâlet etmektedir. Dolayısıyla âyette kastedilen Allah Teâlâ'nın adaletle tasvir ettiği ümmetin sözünün kabul edilmesi ve onların yollarının/mezheplerinin sahih sayılması gerekir. Ümmetin şahit kılındığının haber verilmesi ise ümmetin şahitliğinin sonrakiler için hüccet olduğunun göstergesidir. Eğer onlar âdil, şahitlikleri de geçerli olma-

930 Debûsî'nin delil getirdiği ilk âyet *"Allah iman edenlerin velisidir; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır"* (Bakara 2/257) âyetidir. Ona göre müslümanların bâtıl üzerine icmâ etmeleri mümkün olsaydı karanlıklarda kalmış olurlardı ki bu da Allah'ın haber verdiğine muhalif olurdu. Bunun olması ise câiz değildir (bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh,* 1/23).

931 Nisâ 4/115.

932 Bakara 2/143.

933 Serahsî ayrıca icmâın haber-i vâhid ve kıyas gibi zan ifade eden bir delil olma iddiasını bu âyet üzerinden çürütmektedir. Haber-i vâhid, Resûlullah'ın (s.a.v) sözü olması dolayısıyla kat'î ilim gerektirmekte ancak haberin naklindeki bir şüpheden dolayı kendisiyle ilim sabit olmamaktadır. Kıyas ise nas bulunmayan bir konuya nas ile sabit bir hükmün taşınmasından ibaret olduğu için baştan itibaren hükmü sabit kılacak bir delil değildir. Halbuki Allah Teâlâ bu âyette ümmeti mutlak olarak şahitler kılmıştır. Bu ise ancak onların şahitlikte bulunduğu şeyde hakkın mevcut olmasıyla gerçekleşir (bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/297).

saydı âyette bu şekilde nitelendirilmezlerdi.[934] Bunun akabinde yukarıda zikredilen âyetlerden bir kısmını delil olarak sunan Cessâs, bunlara gelebilecek muhtemel itirazları zikrederek onları cevaplandırmaktadır.

Pezdevî, mezkûr âyetleri[935] icmâın delilleri olarak değil de icmâın hükmü bahsinde zikretmektedir. İcmâın yapıldığı konunun şer'î hüküm olarak sabit olduğunu aktarırken hevâ ehlinden bazılarının icmâı kesin bir delil olarak görmediklerini söylemekte ve bunun Kitap ve Sünnet'e aykırı olduğunu belirterek âyet ve hadisleri sıralamaktadır.[936]

Serahsî, icmâa yönelik âyetleri aktardıktan sonra sünnetten şu delilleri zikretmektedir:

"Cennetin genişliği kimi sevindirirse cemaate yapışsın. Çünkü şeytan tek kişi ile birliktedir, iki kişiye ise daha uzaktır."[937]

"Şu üç şey ile müslümanın kalbinde kin ve nefret barınmaz: Ameli Allah'a karşı ihlâsla yapmak, yöneticilere nasihat etmek ve müslüman topluluğa yapışmak."[938]

"Allah'ın yardımı ve nusreti cemaat ile beraberdir, kim ayrı dururs a cehennemde de ayrı durur."[939]

"Her kim cemaatten bir karış ayrılırsa İslâm bağını boynundan çıkarmış olur."[940]

"Allah ümmetimi dalâlet üzerine birleştirmez."[941]

---

934 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/257-258.

935 Nisâ 4/115; Âl-i İmrân 3/110; Bakara 2/143.

936 Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/545-546.

937 Ebû Ya'lâ, *Müsned,* 1/282 (137-141), 282 (139-143); İbn Hibbân, *Sahîh,* 10/437 (4576), 15/122 (6728); Taberânî, *Evsat,* 2/184 (1659).

938 Ebû Davud Tayâlisî, *Müsned,* 1/503 (616); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/467 (21590); Tirmizî, "İlim", 7; İbn Hibban, *Sahîh,* 1/270 (67), 2/455 (680).

939 Tirmizî, "Fiten", 7; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* 12/447 (13623); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ,* 3/37.

940 İbn Ebû Şeybe, *Musannef,* 13/242 (38170); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 35/444 (21560), 445 (21561, 21562); Ebû Davud, "Sünnet", 30; Tirmizî, "Emsâl", 3.

941 Tirmizî, "Fiten", 7; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* 12/447 (13623); Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ,* 3/37.

"Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında güzel, müslümanların çirkin bulduğu şey Allah katında çirkindir."[942]

Serahsî'ye göre bu konudaki rivayetler çok olup tevâtür derecesine ulaşmaktadır.[943] Cessâs da icmâın hücciyetine dair sünnetten deliller zikretmektedir. Serahsî'den farklı olarak, *"En hayırlı asır benim asrım…"*[944] hadisini aktarmaktadır. Ona göre bu hadisler zâhir ve meşhurdur. Bunların hepsinin vehim ya da yalan olması mümkün değildir. Sahabe bu hadisler ile delil getirmiş, hiç kimse de bunları inkâr etmemiştir. Bu durumda olan hadisler tevâtür konumunda olup haber verdiği şeyin doğruluğu hakkında ilim gerektirmektedir.[945] Debûsî ise icmâın sünnet üzerinden delillendirilmesinde bu kadar detay vermemekte, sadece iki hadis zikretmekle yetinmektedir. Ona göre bu konuda insanlar eser tasnif etmiş ve bilgi gerektirecek kadar meşhur haberler rivayet etmişlerdir. Ancak kitabın hacmi dar olduğu için Kur'an'dan deliller ile birlikte sünnete işaret etmekle yetinilmiştir.[946]

İcmâın delil oluşunu âyet ve hadisler üzerinden delillendiren Serahsî, ayrıca aklî bir delilin buna şahitlik ettiğini belirtmektedir. Şöyle ki, Allah Teâlâ bu dini son din kılmış ve bu dinin peygamberinden sonra başka peygamber gelmemesine hükmetmiştir. *"Ümmetimden bir grup kıyamete kadar hak üzerine kalmaya devam edecektir. Onlara karşı çıkanlar onlara zarar veremeyecektir"*[947] şeklindeki hadis buna delâlet etmektedir. Peygamberimiz'in (s.a.v) vefatıyla vahiy kesildiğine göre şeriatın kıyamet gününe kadar zâhir olması gereklidir. Serahsî, bu durumun zorunlu sonucu olarak şunları aktarmaktadır:

---

942 Rivayet, İbn Mesud'dan (r.a) nakledilen mevkuf bir hadistir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/84 [3600]; Bezzâr, *Müsned,* 5/12 [1816]; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* 9/112 [8583]).

943 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/299.

944 Buhârî, "Ashâbü'n-Nebî", 1, "Rikâk", 7, "Eymân", 27; Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 212-214; Tirmizî, "Fiten", 45, "Şehâdât", 4.

945 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/264-265. Şevkânî benzer hadisleri zikretmekte ve bunların icmâın hücciyeti konusu ile alakalı olmadığını belirtmektedir. Ona göre bu hadisler icmâ edilen şeyin sabit bir şer'î hüccet olmasına delâlet etmemektedir. Ayrıca elimizde Allah'ın kitabı ve resulünün sünneti varken icmâa tutunmaya ve onu şer'î bir hüccet kılmaya gerek yoktur (bk. Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl,* 1/383).

946 Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh,* 1/26.

947 Buhârî, "İlim", 13; Müslim, "İmâre", 170; Ebû Davud, "Cihâd", 4; Tirmizî, "Fiten", 42; İbn Mâce, "Mukaddime", 1 (Benzer lafızlarla).

"Onun şeriatının bâki kalmasının yolu, bu ümmeti Allah Teâlâ'nın dalâlet üzerine birleşmekten korumasıdır. Çünkü ümmetin dalâlet üzerine birleşmesi, şeriatı ortadan kaldırır ki, bu durum, kıyamete kadar kalma vaadine zıt olur. Ümmetin tamamının dalâlet üzerine birleşmekten korunduğu sabit olunca, onların icmâı Resûlullah'tan (s.a.v) duyulan şeye benzer olur. Resûlullah'tan (s.a.v) duyulan söz, kat'î ilmi gerektirir. Ümmetin icmâı da böyledir."[948]

Pezdevî, icmâın akılla temellendirilmesi konusunda benzer görüştedir. Ona göre Resûlullah (s.a.v) son peygamber olduğu için onun şeriatı kıyamete kadar bâkidir. Ümmeti de kıyamete kadar hak üzere sabit kalacaktır. Pezdevî bu görüşünü desteklemek için sünnetten deliller zikretmekte ve bâtıl üzerine birleşmelerinin mümkün olması durumunda hak üzerine sabit kalma vaadinin bâtıl olacağını söylemektedir. Dolayısıyla onların icmâının doğru olduğunu söylemek gerekir. Bu husus, dinin korunması için Allah tarafından bu ümmete verilmiş bir keramettir.[949]

Cessâs ise bu konuda Serahsî ve Pezdevî'den farklı düşünmektedir. Ona göre icmâın hüccet oluşu akıl ile temellendirilemez. Nitekim akıl, yahudi ve hıristiyanlarda olduğu gibi bizim ümmetimizin de hata üzerine birleşmesini imkânsız görmez. Dolayısıyla icmâın hücciyeti nakil üzerinden temellendirilmelidir.[950]

4. İcmâın Sebebi/Dayanağı

İcmâın sebebinden kasıt, üzerinde icmâ edilen şey ya da diğer bir deyişle icmâın senedidir. Serahsî'ye göre icmâın senedi Kitap ve Sünnet'ten olabileceği gibi re'ye dayalı da olabilir. Senedi kitap olan icmâın örneği, anne ve kızlar ile evlenmenin haram oluşudur. Bu icmâın senedi *"Anneleriniz ve kızlarınız size haram kılındı"*[951] âyetidir. Senedi sünnet olan icmâın örneği ise iki elin kesilmesi suçunda tam diyet, tek elin kesilmesi suçunda yarım diyet ge-

948 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/300.

949 Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, 1/547. Zerkeşî, bunun diğer ümmetlere verilmiş olabileceği görüşünü hata olarak nitelendirir ve icmâın bu ümmetin özelliklerinde biri olduğunun hücceti olarak, delillerin diğer ümmetlerin değil sadece bu ümmetin ismetini belirttiğini söyler ve icmâın bu ümmete has olduğuna dair deliller aktarır (bk. Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh,* 4/448-449).

950 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/257.

951 Nisâ 4/23.

rektiğine dair icmâ ve satın alınmış olan yiyeceğin kabzedilmeden önce satılamayacağına yönelik icmâdır. Bunların senedi, konu ile alakalı rivayetlerdir.[952]

Kur'an ve Sünnet naslarından istinbat edilmiş sebepler, menşei itibariyle bu sebeplere dâhil kabul edilir. Bunun örneği, Hz. Ömer'in Sevâd halkını haraç vergisiyle yükümlü tutması hakkında oluşan icmâdır. Hz. Ömer bu konuda kendisine karşı çıkan ashaba, *"Bunların ardından gelenler de 'Ey Rabbimiz' derler, 'Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin'"*[953] âyetini okumuş ve, "Sizden sonra gelenlerin bu feyde hakkı olduğunu düşünüyorum. Eğer bunu aranızda paylaştırırsam onlara bir pay kalmaz" demiştir. Sahabe de onun görüşü üzerine icmâ etmiştir.[954]

İcmâın senedi sırf re'ye dayalı da olabilir. İçki içen kimseye vurulacak olan had konusunda oluşan icmâ bunun örneğidir. Hz. Ömer, hilafeti döneminde bu meseleyi sahabeye danışınca Hz. Ali, "İnsan içki içince saçma sapan sözler söyler, saçmalayınca iftira atar. İftira atanlara uygulanacak had cezası ise Allah'ın kitabında seksen celdedir" demiş ve içki içenlere vurulacak olan had miktarı bu şekilde belirlenmiştir.

Serahsî bu noktada kendisine yöneltilen, "Hadler re'y ile sabit olmazken bu dediğiniz nasıl olur?" şeklindeki itiraza şöyle cevap vermektedir:

"Biz bu had cezasının aslının re'y ile sabit olduğunu söylemiyoruz. Bilakis sünnet ile sabit olmuştur. Bu sünnet ise Resûlullah'ın (s.a.v) içki içen kimseye hurma dalları ve ayakkabılar ile vurulmasını emretmesi ile sabit olmuştur. Öte yandan sahabe Resûlullah'ın (s.a.v) vurduğu sayıyı etraflıca araştırarak öğrenmiştir. Zira o gün Resûlullah'ın (s.a.v) yanında bulunanlar kırk kişi olup her biri iki ayakkabısı ile vurmuştur. Sahabiler, kazf haddini delil getirerek ayakkabıyla vurmaktan celdeye re'y ile geçiş yapmışlar, miktarı nas ile belirlemişler ve içki haddinin seksen celde olduğuna dair icmâ etmişlerdir."[955]

Serahsî bu konudaki bir diğer itirazı ise İbn Cerîr'den (ö. 310/923) nakletmektedir. Ona göre kat'î ilim gerektiren icmâ, haber-i vâhid veya kıyastan

952 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/301.

953 Haşr 59/10

954 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/301.

955 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/301.

sâdır olmaz. Zira haber-i vâhid ve kıyas, kat'î ilim gerektirmez. Dolayısıyla ihtilaflı bir meseleden sâdır olan şey de kat'î ilim ifade ermeyecektir. [956]

Bu itiraza apaçık bir hata diyerek cevap vermeye başlayan Serahsî, ümmetin icmâının bir delil sebebiyle değil kendisi itibariyle şer'î bir delil olduğunu söylemektedir. Ona göre icmâın ancak ilim gerektiren bir şeyden sâdır olacağını söyleyen kimse icmâı iptal etmektedir. Çünkü bu durumda ilim icmâ ile değil o delil ile sâbit olur. Bu kimse icmâı inkâr eden kimse gibidir. Zira gerek haber-i vâhid gerek kıyas, icmâ ile desteklendiği zaman sanki bir âyet ile desteklenmiş ya da Resûlullah'ın (s.a.v) onayını almış şeye benzer. Bu sayede kat'î ilim ifade eder hale gelir.[957]

Serahsî, Kur'an, sünnet, bu ikisinden istinbat edilmiş şey ya da re'y ile sabit olan icmâın bize intikalinin Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilen sünnetin bize ulaştığı yol ile sabit olduğunu söyler. Sünnet ise bize bazan mütevâtir bazan meşhur haber bazan ise haber-i vâhid şeklinde ulaşmaktadır. Serahsî bunu belirtmekteki amacını şöyle açıklamaktadır: "'İcmâ kesin bilgi gerektirdiği halde haber-i vâhid bunu gerektirmiyor' diyerek icmâın haber-i vâhid ile sabit oluşunu inkâr edenler vardır. Bu, apaçık bir hatadır. Zira Resûlullah'ın (s.a.v) sözü de bilgi gerektirmektedir. Ayrıca bunun bilgi değil de sadece amel gerektirmek üzere âhâd yol ile sabit olması câizdir. Aynı şekilde âhâd yol ile sabit olduğunda da icmâın amel gerektirmesi câizdir."[958]

Cessâs da aynı şekilde icmâın oluşma şeklinin tevkîfî yani Kitap ve Sünnet'e dayalı, bu ikisinden istihraç edilmiş ya da ictihad ve re'ye dayalı olmak üzere üç şekilde olduğunu belirtmektedir. Ona göre sünnete dayalı icmâ, muhsanın recmi konusunda olduğu üzere, mütevâtir bir haber üzerine olabile-

956 Debûsî ise aynı itirazı şu şekilde ele almaktadır. Gelen itiraza göre re'y ya da haber-i vâhide dayalı icmâ konusunda ihtilaf varken ve bu ikisi kesin bilgi gerektirmezken bunlardan doğan icmâ nasıl kesin bilgi gerektirecektir. Cevapta ise bunların icmâ ile bağlantısının deliller üzerinden olduğuna değinmektedir. Ümmetin tamamının hatadan korunmuş olması Resûlullah (s.a.v) ile irtibat ve onun takriri anlamına gelmektedir. Aynı şekilde bir kişi re'yinde doğru görüşü bulamazken benzeri görüşler ile daha kuvvetli hale gelmektedir (bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh,* 1/26).

957 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/302. İbn Hazm ise *Merâtibü'l-İcmâ'* eserinde icmâın ancak tevkîfî olacağını söylemektedir. Kıyasa dayalı icmâ olacağını söyleyenlerin görüşü bâtıldır. Ayrıca İbn Hazm tevkîfî olarak nakledilen senedin malum olabileceği gibi malum olmamasının da mümkün olacağını söyler. Ona göre icmâ oluştuktan sonra delil aramak gereksizdir. Nitekim hüccet icmâ ile sabit olmuştur (bk. el-İmâmü'l-Hâfız İbn Hazm ez-Zâhirî, *Merâtibü'l-İcmâ' fi'l-İbâdât ve'l-Muâmelât ve'l-İ'tikâdât,* [Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998], 27).

958 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/302-303.

ceği gibi ellerin diyeti konusunda olduğu gibi âhâd haber üzerine de olabilir. Naslardan istihraca dayalı icmâda ise bu istihraç hakkında nakil bulunması sebebiyle tevkîfî sayılabileceği gibi, hakkında nakil bulunmadan sırf ictihada dayalı da olabilir.[959]

Pezdevî, icmâın sebebi/senedi konusunda farklı bir ayrım yapmaktadır. Ona göre icmâın senedi; icmâın gerekçesi ve nakil yolu olmak üzere iki çeşittir. İcmâın gerekçesinin haber-i vâhid ya da kıyas olması mümkündür. Hata ihtimali olmayan bir şey üzerine icmâ edilmesi gerektiği görüşü bâtıldır. Zaten eğer yakînî bilgi gerektiren bir şey üzerine icmâ edilecek olsaydı bu durumda icmâ lağvolmuş olurdu. Çünkü bu bilgi icmâ ile değil o delil ile sabit olurdu. İcmâın nakledilme yoluna gelince bu, aynı sünnetin nakli gibidir. Nitekim sünnet hem kesin bir yolla hem de şüphe içeren bir yolla bize nakledilmiştir. İcmâ da aynı şekildedir. Selefin icmâı, her asırda o nakil üzerine icmâ gerçekleşecek şekilde olursa, bu, mütevâtir haber hükmünde olur. Haber-i vâhid yoluyla gelirse onun hükmüne tâbi olur. Haber-i vâhid yoluyla gelemeyeceği şeklindeki görüşün herhangi bir gerekçesi yoktur.[960]

5. İcmâın Rüknü

İcmâın rüknü azimet ve ruhsat olmak üzere iki türlüdür. Azimet olan icmâ, icmâa ehil olan kimselerin tamamının kendilerinden duyulan görüşlerle bir hüküm üzerine ittifak etmiş olmalarıdır. Aynı zamanda umûmü'l-belvâ kabilinden olup herkesin bilmeye ihtiyaç duyma konusunda eşit olduğu ve gerek avam gerek havastan olan herkesin icmâa konu olan bir meseleyi uygulamaları da azimet türünden sayılmaktadır. Zina etmenin, ribanın, anneler ile evlenmenin haramlığı gibi hususlar bu tür icmâın örnekleridir. Umûmü'l-belvâdan olmadığı için herkesin bilmesine ihtiyaç duyulmayan bazı durumlar da bu türe girer. Kadın ile halası ya da teyzesi üzerine evlenmenin haramlığı, tarım ürünlerinde gerekli olan zekât miktarı ve zekâtın farzları gibi durumlar bunun örneğidir.[961]

---

959 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/277-279.

960 Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/549-550.

961 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/303. Cessâs bu ayrımı "avam ve havas dâhil herkesin iştirak etmesiyle gerçekleşen icmâ" ve "yalnızca ilim ehlinin iştirak etmesiyle gerçekleşen icmâ" olmak üzere ikiye ayırarak yapar (bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/285). İbn Hazm ise daha farklı bir ayrım yapmaktadır. Ona göre bütün âlimlerin vücûbu, haramlığı ya da mubah oluşu üzerine icmâ ettiği türün ismi "icmâ-i lâzım"dır. Diğer bir tür olan "icmâ-i câzî" bir fiili yapan ya da onu yapmaktan geri duran kişinin üzerine düşeni yerine getirmiş olacağı icmâ türüdür (bk. İbn Hazm, *Merâtibü'l-İcmâ',* 24).

Serahsî'ye göre icmâın ikinci türü olan ruhsat ise âlimlerin bir kısmından bir sözün yayılması ve bu söz/fetva diğer âlimlere arz edildikten ya da yayılıp zâhir olduktan yani diğer âlimler tarafından bilindikten sonra onların susarak bu görüşe muhalefet etmemeleridir. Bu şekilde gerçekleşen fikir birliği ile icmâ sabit olmaktadır.[962]

Debûsî ise icmâ tanımını verdikten sonra bu icmâın onların açıkça söylemeleri ya da bir kısmının açıkça söylemesi ve diğerlerinin reddetmeden susmaları şeklinde gerçekleşebileceğini söyler. Sonrasında delil olan sükûtun nasıl olacağına dair tafsilat verir ve kimlerin muhalefetinin icmâa zarar vermeyeceğini açıklar.[963]

İcmâ konusuna bu bahisle başlangıç yapan Pezdevî, azimet olan icmâı "İcmâ ehlinden her birinin ittifakı gerektirecek bir şey söylemesi ya da bu konudan olan bir fiili yapmaya başlaması" olarak tanımlamaktadır. Ona göre ruhsat olan icmâ ise "Bir kısmının konuşması, diğerlerinin bu görüş onlara ulaştıktan ve olayı inceleme ve olay üzerinde düşünme müddeti geçtikten sonra susmalarıdır." İcmâa konu olan fiil de aynı şekildedir.[964]

Serahsî ruhsat olan icmâ konusunda kendi görüşünü belirttikten sonra bazı âlimlerin bu yolla icmâın gerçekleşmeyeceği görüşünde olduklarını belirtir ve İmam Şâfiî'nin[965] şöyle dediğini aktarır: "Eğer bir görüş, âlimlerin çoğundan zâhir olmuş ve sükût edenler az bir grup ise bununla icmâ sabit olur. Ancak o görüş bir veya iki âlimden zâhir olup yayılmışsa ve sükût eden âlimler asrın çoğunluğunu teşkil ediyorsa bununla icmâ sabit olmaz."[966]

Bu görüşün gerekçesi, susmanın birden fazla ihtimale delâlet etmesidir. Susmak onay anlamına gelebileceği gibi, o görüşü kabul etmediği halde korku ya da takıyye sebebi ile açıklamama dolayısıyla da olabilir. Bu şekilde ihtimalli olan bir durum ise kat'î ilim gerektiren konularda delil olamaz. Bu şekilde düşünenler, elde bulunan fazlalık malın paylaştırılması meselesinde Hz. Ali'nin tavrını delil göstermişlerdir. Hz. Ömer bu konu hakkında sahabeye danıştığı zaman Hz. Ali susmuş, ancak daha sonra Hz. Ömer kendisine sorunca diğerle-

962 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/303.

963 Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh,* 1/28.

964 Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/534.

965 İmam Şâfiî'nin icmâ anlayışı ve anlayışının değerlendirmesi için bk. Bilal Aybakan, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ,* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 109-162.

966 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/303.

rinden farklı bir görüş beyan etmiştir. [967] Bu görüşü savunanlara göre Hz. Ali, sahabenin dediği ile kendi görüşü farklı olmasına rağmen susmayı tercih etmiştir. Hz. Ömer ise Hz. Ali'nin sükûtunu onay olarak görmediği için ona ayrıca sormuştur. Benzer bir durum yine Hz. Ömer ve Hz. Ali arasında gerçekleşmiştir. Hz. Ömer gönderdiği haberin korkusundan düşük yapan bir kadın hakkında sahabeye danışınca onlar, Hz. Ömer'in bir şey yapmasına gerek olmadığı söylemişlerdir. Hz. Ömer, topluluk içinde susan Hz. Ali'ye sorunca, o, "Eğer bu onların ictihadı ise hata etmişlerdir, eğer bununla sana yakın olmak istemişlerse seni kandırmışlardır. Bana göre senin diyet (gurre) ödemen gerekir" demiştir.[968]

Serahsî, susmanın onay verme anlamına gelmediğini savunan mezhep dışı âlimlere yer vermekle yetinmemiş, benzer kanaatte olan İsa b. Ebân'ın (ö. 221/836) itirazını da ele almıştır. İsa b. Ebân'a göre, sehiv secdesiyle ilgili Zülyedeyn hadisi itiraz etmemenin onaylamak anlamına gelmediğini göstermektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) onun itirazına karşı Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e dönerek *"Zülyedeyn'in dediği doğru mu?"*[969] diye sormuştur. Kerhî (ö. 340/952) ise ictihadî konularda itiraz karşısında susmanın onaylama anlamına gelmediğini söylemektedir. Çünkü bir müctehidin diğer müctehidin görüşünü inkâr etme hakkı yoktur. İctihadının nereye vardığını açıklaması da gerekmez. Bundan dolayı bu gibi durumlarda sükût onay anlamına gelmez.

Zikrettiği itirazları cevaplamaya geçmeden önce Serahsî kendi görüşünün gerekçesini şu cümlelerle açıklamaktadır:

"Eğer icmâın oluşması için herkesin açıkça söylemesi ve diğerlerinin görüşüne sözlü olarak onay vermesi şart koşulsaydı, bu durum icmâın asla gerçekleşmemesine sebebiyet verirdi. Çünkü bir asrın ehlinin, onlardan duyulan bir söz ile icmâ etmesi nadiren tasavvur edilebilecek bir şeydir. Genelde icmâ, fetvanın bazı âlimlerden yayılması, diğerlerinin ise susması ile olur."[970]

---

967 Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh,* 1/29; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/304. Pezdevî bu itirazı "İmam Şâfiî'den aktarılmaktadır" diyerek zikretmektedir (bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/534).

968 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/304; Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/534.

969 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/97 (7666), 223 (7820); 15/263 (9444); Buhârî, "Salât", 88, "Edeb", 45, "Ezân", 69, "Sehv", 4, 5; Müslim, "Mesâcid", 97-100; İbn Mâce, "İkâme", 134; Nesâî, "Sehv", 22.

970 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/305. Cessâs'ın aynı minvaldeki görüşü için bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/285-286.

Serahsî, sükûta dayalı icmâın neden geçerli olması gerektiği ile alakalı açıklamalar yapmaktadır. Ona göre Allah Teâlâ bizden zorluğu kaldırmıştır ve bir âlimin kendinden asırlar önce yaşamış birinden onay duyması imkânsızdır. Aynı şekilde o asırda bulunan bütün âlimlerin görüşlerinin duyulması zordur. Bu sebeple bazı âlimlerin görüşlerinin meşhur olması ve diğerlerinin buna itiraz etmemesi icmâın gerçekleşmesi için yeterli olmalıdır.[971]

Ayrıca sükûtî icmâın diğer bir gerekçesini Serahsî şöyle açıklamaktadır:

"Kendi görüşü farklı iken ve susması diğer görüşün helâl olmasına yorulacak iken müctehid ulemanın bir şey duyduğunda itiraz etmemesi onlara helâl olmaz. Böylece ihtimaldeki eşitlik ortadan kalkmış ve onay tarafı ağır basmış olmaktadır… Sükûtun onay yerine ikame edilmesi, zorluğun ortadan kaldırılması içindir ki bu miktarınca takdir olunur. Çoğunluktan sâdır olan sözün zâhirinin itibara alınmasında ise bir zorluk yoktur. Çünkü azınlık kısım, çoğunluğa tâbi kılınır. Eğer çoğunluk susmuşsa bu herkesin sükûtu gibi kabul edilir. Eğer söz çoğunluktan sâdır olmuşsa herkesten çıkmış gibi kabul edilir. Biz, azınlığın sükûtunun onay olarak görülmesinin gerekçesi olarak şöyle diyoruz: Eğer onlara göre hüküm bunun aksi ise bunu açıkça söylememeleri onlara helâl değildir. Bu gerekçe bir iki âlimin görüşünün meşhur olması durumunda daha zâhirdir. Çünkü çoğunluğun itirazını açığa vurması daha açıklayıcıdır. Bir söz meşhur olduktan sonra onların itiraz etmeyip susmalarının onaylama olarak kabul edilmesi daha evladır."[972]

Debûsî, sükûtî icmâın neden delil olduğunu açıklarken farklı bir örnek kullanmaktadır. Ona göre bir görüş meşhur olduğunda bunun aksini doğru gören âlimin kendi muhalif görüşünü ilk görüşün ulaştığı her yerde belirtmesi gerekir. Bu durum bir âyet neshedildiğinde Resûlullah'ın (s.a.v) nâsih âyeti, mensuh âyetin ulaştığı her yerde tebliğ etmesi gerektiğine benzemektedir.[973]

Serahsî'ye göre "fazlalık malın paylaştırılması" ve "düşük yapan kadın" meseleleri hakkında sahabenin söylediği görüşler güzeldir. Hz. Ali bundan dolayı susmuştur.[974] Ancak kendisine sorulunca daha güzel olarak gördüğü

971 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/305.

972 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/305-306.

973 Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh,* 1/30

974 Pezdevî'ye göre de güzel görüş karşısında susmak helâl olduğu için Hz. Ali susmuştur (bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/536).

görüşü açıklamıştır. Nitekim bu gibi durumlarda kişinin kendi itirazını belirtmesi gerekli değildir.[975] Fakat kendisine sorulması durumunda belirtilmelidir. Hz. Ali'nin yaptığı da bundan ibarettir. Ayrıca henüz meclis sonlanmadığı için hükme itiraz etmemesi onay olarak görülemez. Eğer Hz. Ömer diğer görüşe göre karar verseydi de Hz. Ali buna rağmen sükût etseydi bu durum hüccet olabilirdi. Fakat böyle olmamıştır. Serahsî burada Hz. Ali'nin sükûtuna dair farklı bir yorum daha yapmaktadır. Ona göre Hz. Ali'nin sükûtu sahabenin anlayışını denemek istemesi, olayı biraz daha inceleyip benzerlerinden ayırt ederek doğru görüşe ulaşıp öylece söylemek istemesine yorulabilir. Görünüşe göre Hz. Ömer, Hz. Ali'nin görüşünü sormasa bile Hz. Ali karar kesinleşmeden ve şûra meclisi dağılmadan önce kendi görüşünü açıklayacaktı.[976]

Zülyedeyn hadisine gelince, Serahsî'ye göre sadece itiraz etmemek onaylamak anlamına gelmez. Ancak eğer kişi kendisine verilen mühlet bitmesine rağmen herhangi bir itirazda bulunmadıysa bu, onaylamak anlamına gelir. Zülyedeyn hadisine baktığımızda bu durum meydana gelmemiştir. Böylece Kerhî'nin itirazına da cevap veren Serahsî, "Sadece itiraz etmemeyi, onaylamanın delili olarak kabul etmiyoruz" demektedir.[977] Ona göre onaylamak, meşhur görüşe karşı kendi görüşünü açıklamamaktır. Nitekim bunu yapmak asrın ulemasının üzerine vâciptir. Kendi görüşünün hilafına bir görüş yayıldıktan ve bu görüş kendisine ulaştıktan sonra o âlimin susması câiz olmaz. Çünkü bu durumda susması onu helâl gördüğüne hamledilir. Yine Hz. Ömer'den korktuğu için İbn Abbas'ın (r.a) kendi görüşünü söylemediğine dair rivayet de sahih görülmemiştir. Zira İbn Abbas'ın (r.a) bazan Hz. Ömer'e muhalefet ettiği, buna rağmen Hz. Ömer'in, onu öncelediği, methettiği ve görüşlerini beğendiği bilinmektedir.[978]

İhtilaf edilen görüşler hakkındaki icmâ konusunda Serahsî'nin kanaati, sonradan gelenlerin bu konuda yeni bir görüş ortaya atamayacakları ve icmâın bu görüşlerle sınırlı olduğudur. Buna göre mezkûr âlimlerin belirttikleri görüşlerin dışında başka bir görüş bulunmadığı hakkında icmâ hâsıl olmuştur.

975 Debûsî'nin aynı minvaldeki görüşü için bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh,* 1/29.

976 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/306.

977 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/307-308.

978 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/306-307; Debûsî'nin aynı görüşü için bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh*, 1/29. Pezdevî'ye göre de bu rivayet ya sahih değildir ya da tevil edilebilir. Sahih olmama sebebi ise sahabe arasında münazaranın yaygın olması ve Hz. Ömer'in hakka karşı yumuşak olmasıdır (bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl,* 1/537).

O vakitten sonra hiç kimse kendi görüşüne dayanarak bahsedilen meselede yeni bir görüş belirtemez. Çünkü onlar bir konu hakkında sınırlı sayıda farklı görüşlerde ihtilafa düştüyse, doğru görüş onların görüşü dışında kalamaz. Her asrın icmâ ehli âlimleri arasındaki ihtilaf da böyledir.[979]

6. İcmâ Ehliyeti

İcmâ ehliyeti, icmâın oluşması için kimlerin ittifakına itibar edileceğiyle alakalıdır. Bir diğer deyişle, kimlerin icmâa ehil olduğu sorusunun cevabıdır. Serahsî'ye göre hüccet olan icmâ her asrın bid'at fırkalara mensubiyeti olmayan ve fâsıklığını açıkça ilan etmemiş olan âlimlerinin ittifakıdır. İster hak ehli olsun isterse dalâlet ehli olsun bütün fırkaların ittifakıyla icmâın gerçekleşeceği iddiası ise yanlıştır. Çünkü icmâ, âyette geçen vasat olma vasfının[980] itibara alınmasıyla gerçekleşir. Vasat ümmet; hayırlı, âdil ve razı olunan kimselerden ibarettir. Ayrıca bu vasıf yine aynı âyette geçen şahitlik vasfıdır. Şahitliğin edası için ise ehliyetin ve mârufu emretme vasfının itibara alınması gereklidir. Zira bu vasıflara sahip kimselerin emrettiği şeyler konusunda onlara uyulmalıdır.[981]

İcmâ ehliyeti noktasında kişinin durumu Serahsî'ye göre "küfre nispet" ve "dalâlete nispet" bakımından değişmektedir. Sapkın fırkalardan olup hevâsı sebebiyle küfre nispet edilenler ümmet kapsamına girmediği için icmâa ehil sayılmazlar. Çünkü onlar müminlerin saygınlığına (keramet) hak sahibi değildirler.[982] Hevâsı dolayısıyla dalâlete nispet edilenler ise iki farklı kısımda değerlendirilmektedir. Eğer bu kimseler diğer insanları kendi sapkınlıklarına davet ediyorlarsa din konusunda itham altında olduklarından dolayı ümmetin

979 Serahsî, bu özelliği sadece sahabe nesline has gören ve sonrakilerin icmâına ilave görüş öne sürülebileceğini iddia eden bazı meşâyihi eleştirmektedir (bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/310). Pezdevî de aynı şekilde ashabın ihtilaf ettiği meseledeki görüşlerin dışına çıkılmasını bâtıl olarak nitelemekte ve bunun her asrın uleması için geçerli olduğunu söylemektedir (bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/537).

980 Bakara 2/143.

981 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/310-311.

982 Cessâs da fâsık ve dalâlet ehli kimselerin âyette geçen adalet vasfına sahip olmadıkları gerekçesiyle icmâ ehliyetine sahip olmadığını düşünmektedir. Bu kimselerin icmâa dâhil olmaları söz konusu olmadığı gibi icmâa muhalefet etmeleri de geçersizdir. Hâricîler ve dalâleti sabit olan diğer sapkın grupların muhalefeti de aynı şekilde hükümsüzdür (bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/293-294). Zerkeşî'nin, İmam Şâfiî'nin görüşü olarak aktardığına göre bid'at ve dalâlet ehli, ehlü'l-hal ve'l-akd içerisinde sayıldıkları için icmâda sözleri itibara alınır (bk. Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh,* 4/468).

icmâında onların sözüne itibar edilmez. Bu sebeple Râfızîler'in Hz. Ebû Bekir'in hilafetine ya da Hâricîler'in Hz. Ali'nin hilafetine yaptıkları muhalefete itibar edilmemiştir.[983] İnsanları kendi sapkınlığına çağırmayanlara gelince onların durumu da bu sapkınlığı izhar edip etmemelerine göre değişmektedir. Eğer bu kimse sapkınlık ile itham ediliyor ancak bunu izhar etmiyorsa, bu konu dışında kalan meselelerde sözüne itibar edilir ve onun muhalefeti icmâa engel teşkil eder. Ancak eğer sapkınlığını izhar ediyorsa bu durumda onun sözü icmâ konusunda mutlak olarak itibara alınmaz. [984]

İtikadî konularda hak üzere olmakla birlikte muamelelerinde fâsık olan kimselere gelince, Iraklı Hanefî uleması bu kimselerin görüşünün icmâda itibara alınmayacağını söylemekte ve bunların sözü hakkında tevakkuf etmenin âyetin[985] gereği olduğunu söylemektedir. Serahsî ise bu durumda da kişinin izharını esas almakta ve şöyle demektedir:

"Bence doğru olan görüşe göre, bu kimse fâsıklığını izhar ediyorsa cevap böyledir. Çünkü bu kimse bâtıl olarak inandığı bir şeyi ilan etmekten çekinmediğine göre, gizliden (bâtın) bâtıl olduğuna inandığı bir görüşü ilan etmekten de kaçınmaz. Ancak eğer fâsıklığını izhar etmiyorsa, fâsık oluşu şahitliğinin kabul edilmemesine sebebiyet verecek kadar bilinse dahi icmâda onun sözüne itibar edilir. Çünkü bu durum esas itibariyle onu şahitliğe ve din sebebiyle keramete ehil olmaktan çıkartmaz. Dikkat edilirse, biz fâsık olmakta ısrar eden fakat mümin olan kimsenin cehennemde ebedî olarak kalmayacağını kesin olarak söylüyoruz. Eğer bu kimse ahirette cennette ikrama ehil oluyorsa dünyada da sözü icmâda itibara alınarak keramete ehil olur."[986]

983 Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh,* 1/28; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/311.

984 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/311. Pezdevî'ye göre icmâ ehliyeti, keramete ehil olmakla gerçekleşir. Bu keramet ise fâsık olmayan ya da hevâ sahibi olmayan her müctehid için sabittir. Fâsıklık kişinin adaletini düşürmekte ve onun hakkında töhmete sebep olmaktadır. Hevâ ise sahibinin insanları o görüşe çağırması sebebiyle adaleti düşürdüğü için icmâ ehliyetine engeldir (bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/539). Debûsî ise kimlerin icmâının itibara alınmayacağı konusunda bu kadar tafsilata girmemekte, sadece konu hakkında bilgisi olmayan avamın ve hevâ ehli olan kimselerin hevâya nispet edildikleri konudaki muhalefetinin itibara alınmayacağını söylemektedir. Hevâlarında aşırıya gidip küfre varmadıkları sürece bu konu dışındaki muhalefetleri ise itibara alınmaktadır (bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh,* 1/28).

985 Hucurât 49/6.

986 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/312. Zerkeşî'nin, Gazâlî ve Cüveynî'nin görüşü olarak aktardığına göre fâsıkların sözü icmâda itibara alınır. Çünkü mâsiyet, iman ismini zail etmez (bk. Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh,* 4/470).

Âlim ve müctehid olma şartından bahseden Serahsî, bu durumun sadece âlimlerin bildiği meselelerde ve buna ihtiyaç duyulan hükümlerde muteber olduğunu zikreder. Bundan dolayı mütekellim olan ancak fıkıh usulü konusunda âlim olmayan kimsenin sözü icmâda dikkate alınmaz. Muhaddis olan ancak re'y türleri ve şer'î kıyas yollarını bilmeyen kimsenin hükmü de aynıdır. Çünkü bu kimseler şeriatın hükmünün bina edildiği şey hakkında avamdan bir kimse gibidirler. Avamdan olan kimselerin görüşleri ise âlimlerin icmâında itibara alınmaz. Dolayısıyla muhalefetlerine de itibar edilmez.[987] Cessâs'a göre de Davud el-İsfahânî (ez-Zâhirî), Kerâbîsî gibi dinin asıllarını bilmeyen, kıyas, re'y ve ictihadı kabul etmeyen, naklî deliller, ictihad ve kıyas yöntemlerinden haberi olmayan kimselerin görüşlerine itibar edilmez. Dolayısıyla icmâa muhalefet etmeleri de bir anlam ifade etmez.[988]

Kesin bilginin (ilm-i yakîn) icmâ ve mütevâtir haber ile sabit olacağını, icmâ için tevâtürün bâtıl üzerinde birleşme ihtimalini ortadan kaldıracak miktara ulaşması gerektiğini savunanlara Serahsî şöyle cevap vermektedir:

"Onlar eğer bir topluluk olarak bir kısmının sükût etmesine karşın diğer kısmın bir sözü ya da fetvası üzerinde ittifak etmiş iseler, sayıları tevâtür sınırına ulaşmasa bile icmâ oluşmuş sayılır. Haber ise bunun aksinedir (tevâtür şarttır). Çünkü haberin doğru ya da yanlış olma ihtimali bulunduğu için onların çok sayıda olması suretiyle yalan ihtimalini ortadan kaldıracak bir mananın gözetilmesi gerekir. Dikkat edersen, mütevâtir haberde adalet vasfı itibara alınmamaktadır. Fetva ise bir hükmün ibtidaen ortaya konmasıdır. Öyle ki, fetvada yalan ithamına hiç ihtimal bulunmamakta sadece hata ihtimali bulunmaktadır."[989]

Bir diğer itiraz ise icmâ ehli âlimlerin görüşlerinden dönmeleri ile alakalıdır. İcmâ meydana geldikten sonra bu âlimlerin fâsık olduklarını, dalâlete düştüklerini ya da dinden döndüklerini ilan etmelerinden emin olmadığımız halde nasıl onların icmâ etmelerine itibar edip hata etmediklerinden emin olabiliriz? Bu itiraza yönelik Hanefî meşâyihinin iki farklı cevabı vardır. Birincisi, Hanefîler'in şer'î bir meselede icmâ gerçekleştikten sonra âlimler topluluğunun

987 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/312. Ayrıca bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh,* 1/28. Pezdevî, Kur'an'ın nakli ve şeriatın esasları gibi konularda müslümanların tamamının icmâa dâhil olduğunu, re'y ve istinbat gerektiren durumlarda ise sadece re'y ve ictihad ehli kimselerin görüşünün alınacağını söylemektedir. Belli bir konuda bilgisi olmayan âlimlerin görüşlerinin o konuda itibara alınmayacağını da eklemektedir (bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/539).

988 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/296-297.

989 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/312.

bu hale düşmesini câiz görmemeleridir. Allah onları bu hale düşmekten korur. Çünkü onların icmâı bir nevi şâriin nassı gibi olmuştur. Nasıl ki sözü ilim gerektiren Hz. Peygamber (s.a.v) bu hale düşmekten korunmuşsa aynı şekilde yine bu vasfa sahip olan âlimler de korunmuştur. Bu konudaki ikinci cevap ise şudur: Onlardan böyle bir durum meydana gelse bile Allah onların yerine başkalarını kaim eyler ve icmâ onlar sayesinde gerçekleşmiş olur. Nitekim din, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v), *"Ümmetimden bir grup Allah'ın emri gelene kadar hak üzerine sabit olarak var olmaya devam edecektir"*[990] buyurduğu üzere kıyamete kadar korunmuştur. Bu şekilde halinde bir değişikliğe uğrayan kimseye itiraz edilmesi icmâın hükmüne tesir etmez. Çünkü Allah onların yerine başkalarını kaim eylemiştir. Bu durum onların ölmüş olmalarına benzemektedir. [991] Serahsî burada iki cevabı da zikretmekte ancak kendisinin hangi görüşü benimsediğine dair bir şey belirtmemektedir. Bu durum Serahsî'nin her iki cevabı da güzel gördüğü şeklinde yorumlanabilir.

İcmâ ehliyeti bahsinde ele alınan diğer bir konu ise icmâın herhangi bir gruba ya da döneme has olup olmadığı ile alakalıdır.[992] Serahsî bu konuda ilk olarak "ilim gerektiren icmâ sadece sahabe icmâıdır" görüşünü aktarmaktadır.[993] Bu görüşün gerekçesi ise sahabenin Resûlullah'a (s.a.v) arkadaşlık etmiş olması, vahyin inişine şahit olmaları ve Resûlullah (s.a.v) tarafından meşhur rivayetlerle övülmüş olmalarıdır.[994]

---

990 Buhârî, "İlim", 13; Müslim, "İmâre", 170; Ebû Davud, "Cihâd", 4; Tirmizî, "Fiten", 42; İbn Mâce, "Mukaddime", 1 (Benzer lafızlarla).

991 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/313.

992 İbn Hazm'ın *Merâtibü'l-İcmâ'* kitabının girişinde verdiği bilgiye göre bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür: **1.** Çoğunluğun görüşü icmâdır, **2.** Muhalifi bilinmeyen sahabe görüşü icmâdır, **3.** Sahabenin aksi bilinmeyen meşhur görüşü icmâdır, **4.** Meşhur olmasa bile muhalefet edilmemiş sahabi görüşü icmâdır, **5.** Medine ehlinin görüşü icmâdır, **6.** Kûfe ehlinin görüşü icmâdır. İbn Hazm'a göre bunların hepsi fâsid görüşlerdir (bk. İbn Hazm, *Merâtibü'l-İcmâ',* 26).

993 Şevkânî bu görüşü savunanlardan biridir. Nitekim ona göre sahabe neslinin icmâı hüccet olmakla birlikte sonradan gelenlerin icmâı hüccet değildir. Gerekçe olarak ise ülkelerin ve insanların çokluğu dolayısıyla âlimlerin görüşlerini zapt altına almanın mümkün olmamasını gösterir. Ayrıca ümmetten bir grubun hak üzerine kalacağı hadisi de buna delildir (bk. Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl,* 1/388-389).

994 Zerkeşî sadece sahabe icmâını kabul eden görüşü aktararak bu görüşün doğru olmadığını söylemektedir. Ona göre sahabe buna en hak sahibi insanlar olduğu için onların icmâı hüccettir. Aynı şekilde sonraki asırlarda gelen âlimlerin icmâı da hüccettir (bk. Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh,* 4/482).

Bu görüşü zayıf olarak gören Serahsî, Resûlullah'ın (s.a.v) sahabe neslini övdüğü gibi sonrakileri de övdüğünü söylemekte ve, *"İnsanların en hayırlıları benim içinde olduğum bu asırda yaşayanlar, sonra onların peşinden gelenler, sonra da onların peşinden gelenlerdir"*[995] hadisini delil olarak getirmektedir. Bu hadis, aynı itikada sahip olmaları durumunda her asrın âlimlerinin hayırlı olma konusunda sahabenin yerini alacağını açıklamaktadır. Ayrıca hayırlı olma vasfının sübûtu için gerekli olan ve âyette zikredilen "vasatlık", "şahitlik" ve "mârufu emretme" gibi vasıflar herhangi bir zaman ya da grup ile sınırlandırılmış değildir.[996]

Ebû Hanîfe'nin, "Sahabeden gelene uyarız, tâbiînden gelenler konusunda ise onlarla çekişiriz" sözünü delil getirerek onun bu görüşün hilafını söylediği şeklindeki itiraza Serahsî, onun tâbiînden olması dolayısıyla bunu söylediği şeklinde cevap vermektedir.[997] Zira Ebû Hanîfe; Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ebû Evfâ, Ebü't-Tufeyl ve Abdullah b. Hâris b. Cüz ez-Zebîdî olmak üzere sahabeden dört zatı görmüştür.[998]

İcmâ ehliyeti hakkındaki ikinci görüş, "Hüccet olan icmâ, Medine ehlinin icmâıdır" iddiasıdır. Nitekim onlar Resûlullah'a (s.a.v) ehil olmuşlardır. Ayrıca, *"Yılanın deliğine çekildiği gibi İslâm da Medine'ye çekilecektir",*[999] *"Deccâl bu şehre giremeyecektir",*[1000] *"Medine ehli hakkında kötülük düşüneni Allah tuzun suda eridiği gibi eritir",*[1001] *"Medine körüğün demirin pasını attığı gibi kötülüğü dışarı atar"*[1002] şeklinde Medine'yi öven hadisler bulunmaktadır.

Serahsî bu görüş hakkında şöyle demektedir:

"Bunu söyleyen kimsenin kastı, Resûlullah (s.a.v) dönemindeki Medine ehli ise, bu konuda kimse ona karşı çıkmaz. Ancak kastı, bütün asırlardaki

995 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/76 (3594), 7/199 (4130), 263 (4217); Buhârî, "Ashâbü'n-Nebî", 1, "Rikâk", 7, "Eymân", 27; Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 212-214.

996 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/313-314.

997 Cessâs'ın bu konudaki aynı görüşü için bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/273-274.

998 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/313-314.

999 Kaynaklarda genellikle "İslâm" yerine "Îmân" geçmektedir (bk. Buhârî, "Fezâilü'l-Medîne", 6; Müslim, "Îmân", 233; İbn Mâce, "Menâsik", 104).

1000 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 34/92 (20441), 120 (20475); Buhârî, "Fezâilü'l-Medîne", 9, "Fiten", 26; Müslim, "Hac", 485; Tirmizî, "Fiten", 61.

1001 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/131 (1558), 151 (1593), 13/177 (7755); Müslim, "Hac", 492-495; İbn Mâce, "Menâsik", 104.

1002 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/37 (13132), 35/477 (21599), 495 (21630); Buhârî, "Fezâilü'l-Medîne", 10, "Ahkâm", 45, 47, 50; Tirmizî, "Tefsîr", 5 (Benzer lafızlarla).

Medine ehli ise bu görüş bâtıldır. Çünkü bugün İslâm yurdundaki beldelerden hiçbiri Medine ehline göre ilmi daha az, cehaleti daha yaygın veya hayır yollarına daha uzak değildir. Durum böyle iken dinî hükümler konusunda icmâın sadece onların icmâı olması nasıl câiz görülsün? Bu konudaki rivayetlerin maksadı, Medine'nin Resûlullah (s.a.v) dönemindeki halidir. Nitekim o zaman hicret farzdı, müslümanlar orada toplanıyorlardı, dinden çıkmış ve şirk pisliğine bulaşmış kimseler orada barınamıyordu."[1003]

İcmâ ehliyeti hakkındaki üçüncü görüş sahipleri, icmâın Resûlullah'ın (s.a.v) soyundan gelenlere has olduğunu savunmaktadır. Çünkü Ehl-i beyt Resûlullah'a (s.a.v) olan yakınlıkları sebebiyle has kılınmışlardır. Allah Teâlâ onlar hakkında, *"Ey Ehl-i beyt, Allah sizden pisliği gidermek ve sizi tertemiz kılmak istiyor"*[1004] buyurmuş, Peygamber Efendimiz (s.a.v) ise, *"Size Allah'ın kitabını ve soyumu bırakıyorum, benden sonra onlara tutunduğunuz sürece sapmazsınız"*[1005] demiştir.

Buna cevaben Serahsî, Ehli beyt'in saygınlığı konusunda ittifak olduğunu belirtmekte, ancak ilim gerektiren icmâın bu hükmünün, icmâı Ehl-i beyt'e has kılmayan naslar ve gerekçeler itibariyle olduğunu, Allah Teâlâ, *"Bana yönelen kimsenin yoluna uy"*[1006] buyurmuşken bunun mümkün görülemeyeceğini söylemiştir.[1007]

Cessâs da bütün asırların icmâının hüccet olduğunu söylemekte ve bunu ilgili âyetlerin ilk nesle delâlet ettiği gibi sonrakilere de delâlet etmesine bağlamaktadır. Ayrıca ona göre icmâın ilk nesle has olduğu kabul edilseydi bunun diğer umum lafızlar için de söylenmesi gerekirdi. Aynı şekilde sahabeye has kılınması mümkün olsaydı o zaman icmâın Medine ehline has kılındığının söylenmesi de câiz olurdu. Bu bâtıl olduğuna göre bu konudaki nasların bütün asırların ehlini kapsayacak şekilde umum mana ifade ettiği sabit olmuştur.[1008]

1003 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/314. Benzer ifadeler için bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/322.

1004 Ahzâb 33/33.

1005 İbn Ebû Şeybe, *Musannef,* 10/378 (32277); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18/114 (11561); Müslim, "Fezâilü's-Sahâbe", 36, 37; Tirmizî, "Menâkıb", 32 (Benzer lafızlarla).

1006 Lokman 31/15.

1007 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/314-315.

1008 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/272.

Debûsî de "şöyle diyenler var" diyerek icmâı bir vakte ya da bir gruba has kılanları zikretmekte, sonuç olarak her asrın ehlinin icmâının muteber olduğu şeklinde görüşün doğru olduğunu belirtmektedir.[1009]

Pezdevî'ye göre icmâı bir gruba has kılan görüşlerin hepsi icmâ ehliyeti üzerine bir eklemedir. Hüccet olan icmâın kendisiyle sabit olduğu bu ehliyetin mezkûr durumlardan birine has kılınmaması gerekir. Çünkü icmâ ehliyeti ümmet için bir keramettir ve ümmetin bir kısmına has kılınamaz.[1010]

7. İnkırâz-ı Asr Şartı

Bu şarttan kasıt, icmâın sabit olabilmesi için o asrın sona ermesi gerektiği düşüncesidir. Nitekim içlerinde İmam Şâfiî'nin de bulunduğu bir grup âlim, icmâın gerçekleşmesi için inkırâz-ı asrı şart koşmuşlardır. Gerekçeleri ise henüz o asır sona ermeden önce müctehidlerden birinin diğerlerine muhalif bir görüşü ortaya çıkarsa bu görüşün baştan beri varmış gibi kabul edilmesi gerektiğidir. Bu durum icmâın oluşmasına engel teşkil etmektedir. Böyle bir ihtimalin olmadığından ancak inkırâz-ı asr ile emin olunabilir.[1011]

Bu görüş sahiplerine göre Hz. Ali'nin beytülmâlden dağıtım yaparken Hz. Ebû Bekir'in aksine eşit olarak dağıtmayıp bazı kimselere daha fazla vermesi ve ümmü'l-veled câriyelerin satılamayıp efendilerinin ölümüyle birlikte hür olacakları konusunda Hz. Ömer ile aynı görüşte olduğunu söyledikten sonra onların köle olarak kalacağı görüşünü benimsemesi icmâda inkırâz-ı asrın şart olduğunu gösterir. Aksi halde Hz. Ali'nin kendi görüşüyle bu icmâa muhalif bir görüş benimsemesi câiz olmazdı.

Serahsî bu itiraza cevaben inkırâz-ı asrın şart olmadığını söylemektedir. Çünkü yukarıda belirtilen şekilde oluşan icmâ ile sabit olan hüküm, nas ile sabit gibidir. Nas ile sabit olan hüküm herhangi bir zaman ile sınırlı olmadığına göre

---

1009 Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh,* 1/31.

1010 Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/540.

1011 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/315. Pezdevî de İmam Şâfiî'nin böyle düşündüğünü aktarmaktadır (bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/541). Zerkeşî, icmâın gerçekleşmesi için inkırâz-ı asrın şart olmadığı görüşünü mezhep ulemasının çoğunluğunun görüşü olarak aktarmaktadır. Sonrasında ise inkırazdan kastın ne olduğunu açıkladığı bölümde icmâın istikrarı için inkırazın şart olduğunu, icmâın oluşması konusunda ise ihtilafın bulunduğunu belirtmektedir. Konu ile alakalı olarak henüz asrın âlimlerinin vefat etmediği bir meseledeki icmâı inkâr eden kimsenin küfrüne hükmedilemeyeceğini söylemektedir (bk. Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh,* 4/510-520).

icmâ ile sabit olan hüküm de böyledir. Ayrıca inkırâz-ı asr şart olsaydı icmâ asla meydana gelmezdi. Nitekim henüz sahabe döneminde fetva konusunda onlarla çekişen tâbiî âlimler bulunmaktaydı. Sahabeden sonra bu âlimlerden bazılarının görüşlerinin değişmesi ihtimal dâhilindedir. Bu durum tâbiînden sonraki nesiller için de geçerlidir. Durum böyleyken icmâın gerçekleşmesi için inkırâz-ı asrın şart koşulması icmâın ortadan kalkmasına yol açar ki bu da bâtıldır.[1012] Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in insanlara eşit ödeme yapması konusunda icmâ gerçekleşmiş değildi. Rivayete göre Hz. Ömer daha önce müslüman olanlar ile sonra müslüman olanların eşit tutulmamasını istemiş, Hz. Ebû Bekir ise önce müslüman olanların zaten ecirlerini aldığını söyleyerek herkese eşit ödeme yapmıştır. Ümmü'l-veled konusunda ise Hz. Ali, efendilerinin ölümünden sonra köle olduklarını söyleyerek onların âzat olduklarına hükmetmediğini söylemekteydi[1013] Çünkü Resûlullah'tan (s.a.v) rivayet edilen haberlerin zâhirinin de delâlet ettiği üzere, ümmü'l-veledleri âzat eden ya vâris ya da vâsidir. Yani Hz. Ali'nin bu sözünden kastı, onların satımının câiz olması değildi. Zira onların satımının câiz olması, köleliğin zaruri sonuçları arasında yer almamaktadır.[1014]

Serahsî'ye göre mezkûr şartlardaki icmâ gerçekleştiğinde, kesin bilgi gerektiren bu icmâa müctehid âlimler tarafından muhalif bir görüş belirtilmesi câiz değildir. Bu konuda o nesil ile sonraki nesiller arasında fark yoktur. Ancak henüz icmâ gerçekleşmemişse bu durumda farklı görüş dikkate alınır ve bu durum icmâın gerçekleşmesine engel teşkil eder. Çünkü icmâ henüz gerçekleşmediği için kesin bilgi gerektiren delil halini almamıştır.[1015]

1012 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/315. Cessâs'a göre de inkırâz-ı asr şart değildir. Çünkü bu konudaki delillerde bir zaman belirtilmemiştir. Bu sebeple bunun üzerine ziyade yapmak nesih kabul edilir ki bu da sahih değildir. Burada şu noktaya dikkat etmek lazımdır. Cessâs icmâ için asrın inkırazını şart koşmamakta ancak bir müddet beklenilmesi gerektiğini düşünmektedir. Zira Cessâs'a göre oluşması imkân dâhilinde olan sukûtî icmâdır ve kimseden itiraz ya da muhalefet gelmediğinden emin olunması için bir müddet beklenmesi gerekmektedir (bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/307). Pezdevî de aynı şekilde inkırâz-ı asrın şart olmadığını zikretmektedir (bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/541).

1013 Beyhakî, *Medhal,* 133 (86); a.mlf., *es-Sünenü's-suğrâ,* 4/227 (3491); a.mlf., *es-Sünenü'l-kübrâ,* 10/343 (21793) (Benzer lafızlarla).

1014 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/316.

1015 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/316.

8. İcmâın Hükmü

Serahsî icmâın hükmü konusuna giriş yaparken Hişâm b. Ubeydullah'ın (ö. 221/836) İmam Muhammed'den naklettiği şu dörtlü fıkıh taksimini zikretmektedir:

Kur'an'da yer alan hükümler ve benzerleri.

Sünnette yer alan hükümler ve benzerleri.

Sahabeden nakledilen hükümler ve benzerleri.

Müslümanların güzel gördüğü hükümler ve benzerleri.[1016]

Sahabenin icmâ ettiği hükümler bu sıralamadaki Kitap ve Sünnet ile sabit olan hükümler gibi kesin bilgi gerektirmektedir ve inkârı küfürdür. Bu konuda âlimler arasında ittifak bulunmaktadır.[1017]

Konuyla ilgili olarak, "Bazı âyetler[1018] Resûlullah'ın (s.a.v) re'yiyle yaptığı bazı uygulamaların hatalı olduğuna işaret etmektedir. Eğer onun görüşünde hata olabiliyorsa daha düşük seviyede olan kimselerin re'ylerinde hatadan emin olunamayacağı anlaşılmaktadır" şeklindeki itiraza cevaben Serahsî, Resûlullah'ın (s.a.v) dinin hükümlerini açıklama konusunda hata üzerinde bırakılmaktan korunduğunu, bu sebeple onun sözünün kesin bilgi gerektirdiğini ve ümmetin ona uymasının farz olduğunu söylemektedir. O halde Hz. Peygamber'in açıkça belirttiği hükümlerde olduğu gibi sahabe icmâında da hüküm aynıdır. Çünkü onların icmâından sonra hata ihtimali kalmamıştır. Dolayısıyla da onu inkâr edenin küfrüne hükmedilir.[1019]

1016 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/318. Pezdevî icmâın hükmü konusunda bu tasnifi zikretmemektedir. Ona göre icmâın hükmü, "yakîn yoluyla şerî' bir hükmün sabit olması"dır (bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/545).

1017 Pezdevî icmâı inkâr eden kimsenin dini tamamen iptal ettiğini söylemektedir. Zira dinin asılları icmâa dönmektedir (bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/551). İbn Hazm da *Merâtibü'l-İcmâ'* isimli eserinde sahih icmâın şartlarından biri olarak ona muhalefet edenin tekfir edilmesini zikretmekte ve bu konuda müslümanlar arasında ihtilaf bulunmadığını söylemektedir (bk. İbn Hazm, *Merâtibü'l-İcmâ',* 26-27). Ancak Şevkânî, icmâın hüccet olduğunu savunanların bütün görüşleri kabul edilse bile bundan, onların icmâ ettiği şeyin hak olduğu sonucunun ortaya çıkacağını, bir şeyin hak olmasının ise ona uymayı zorunlu hale getirmeyeceğini söylemektedir. Zira her müctehid ictihadında isabet etmesine rağmen diğer müctehidler ona uymak zorunda değildir (bk. Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl,* 1/374).

1018 Tevbe 9/43; Enfâl 8/67.

1019 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/318.

Dörtlü fıkıh tasnifindeki "… ve benzerleri" ifadesi Serahsî'ye göre sınırlı sayıda görüş hakkındaki icmâı göstermektedir. Buna binaen sahabenin bir meselede farklı görüşler benimsemesi, bu görüşler dışında muteber bir görüş olmadığı ve doğru görüşün zikredilen bu görüşler arasında olduğu hakkında ittifak ettikleri anlamına gelir.[1020] Ancak bu tür icmâ derece olarak normal icmâdan düşüktür. Çünkü bu icmâ diğerinin aksine istidlal yoluyla sabit olmuştur ve bu tür bir icmâı inkâr eden kimsenin küfrüne hükmedilmez.[1021]

Serahsî'ye göre Peygamber Efendimiz'in (s.a.v), *"Müslümanların güzel gördüğü şey Allah katında güzel, müslümanların çirkin bulduğu şey Allah katında çirkindir"*[1022] buyurmuş olması, her asrın âlimlerinin icmâının hüccet olduğunu göstermektedir. Ancak sahabe neslinden sonra gelenlerin icmâı derece olarak daha düşüktür. Bu tür icmâlar meşhur haber konumundadır. Bunların inkârı küfrü gerektirmez.[1023]

Derece olarak daha altta bulunan icmâ ise bir dönemde vâki olan ihtilafın üzerine sonraki bir dönemde bu ihtilaflı görüşlerden biri üzerinde ittifak edilmesidir. Bazı âlimler bunu icmâ olarak görmemektedir. Çünkü delil olan icmâ, ümmetin icmâıdır. İlk nesilde farklı ictihadda bulunan müctehid de ümmete dâhildir. Eğer o müctehid icmâın yapıldığı vakte kadar yaşasaydı onun muhalefeti dolayısıyla icmâ gerçekleşmeyecekti. Ölmüş olması durumunda da aynı şekildedir. Çünkü onun görüşünü dikkate almamızın sebebi onun yaşıyor olması değil, belirttiği görüşün delilidir. Onun ölümünden sonra diğer bir görüş üzerine icmâ edilebilseydi bu durumda onun görüşünün yanlış olduğu sonucuna varılması gerekirdi.[1024]

1020 Cessâs'a göre de sahabe arasında bir ihtilaf ortaya çıktığında sahabenin görüşü dışında bir görüş ortaya koymak câiz değildir. Çünkü sahabe ihtilaf ederek bu görüşlerin dışındaki görüşlerin hatalı olduğu hususunda icmâ etmiş olur (bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/329-330).

1021 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/319.

1022 Rivayet, İbn Mesud'dan (r.a) nakledilen mevkuf bir hadistir (bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/84 [3600]; Bezzâr, *Müsned,* 5/12 [1816];Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr,* 9/112 [8583]).

1023 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/319. Cessâs bu konuda "diğer asırlarda icmâ" şeklinde başlık açarak aslında sahabe icmâını asıl kabul ettiğini, diğer asırların icmâını ise bu seviyede görmediğini hissettirmektedir. Zira ona göre sahabe icmâı hakkında ittifak varken diğer asırların icmâı ihtilaflıdır (bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl,* 3/271-274).

1024 Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkh,* 1/32; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/320.

Serahsî'ye göre bu tür ittifaklar da icmâdır.[1025]Ancak normal icmâ gibi kesin bilgi gerektirmemekte, bilakis haber-i vâhid konumunda kalmaktadır.[1026] Ona göre her dönemin âlimlerinin icmâının muteber olduğunu gerekçesi şudur:

"Açıkladığımız üzere, şer'î hükümlerin muhafazası esas maksattır. İcmâ hükmünün sübûtu ise 'emir bi'l ma'rûf nehiy ani'l-münker' ilkesine itibarladır. Bu ise her dönem için daha önce yaşamış olup ölenlere değil, o dönemde yaşayan âlimlere has bir yükümlülüktür. Aynı şekilde icmâın hükmünün sabit olması için kendilerinden sonraki dönemde aksi yönde bir görüşün ortaya çıkması ihtimaline itibar edilmediği gibi o dönemin âlimleri bir konu hakkında aynı görüş üzerinde birleşmişlerse kendilerinden önce yaşamış bir kişinin aksi yöndeki görüşüne de itibar edilmez."[1027]

Bu tür bir icmâ aynen Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) sorulan fetvaya benzemektedir. Çünkü o, kendisine sorulan bir fetvaya "doğrusu şudur" dedikten sonra delil bununla sabit olur. Bundan önce başka bir görüşe sahip olan kimse dalâlet ile itham edilmez. İşte burada da icmâ gerçekleşmeden önce farklı bir görüşe sahip olan kimse görüşünde hataya nispet edilemez.[1028] Nitekim Kubâ halkı kıblenin değiştiği âyeti nâzil olduktan sonra bir kişi gelip onlara söyleyene kadar Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılmışlar ve bu namazları geçerli kabul edilmişti. Çünkü onların bu namazları nâsih olan âyeti öğrenmelerinden önceydi. Benzer bir şekilde İbn Abbas'ın (r.a) müt'anın câiz olduğu görüşünden vazgeçip sahabenin görüşüne dönmesiyle müt'anın haramlığı üzerine icmâ gerçekleşmiş oldu. İbn Abbas'ın (r.a) önceden müt'anın cevazına dair görüş benimsemesi onun dalâlet ile itham edilmesini gerektirmez.[1029]

1025 Halvânî'ye göre bu tür, İmam Muhammed'e göre icmâdır fakat Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre icmâ değildir. Çünkü onlara göre ilk nesilde bulunan ihtilaf sebebiyle daha sonra bu mesele üzerine icmâ sabit olmaz. Halvânî bu görüşünü onların ümmü'l-veledin satımı konusundaki görüşlerinden istinbat etmektedir. Serahsî ise bütün mezhep ashabının bu türü de icmâ olarak gördüğü kanaatindedir (bk. Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/319).

1026 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/319. Debûsî ise İmam Muhammed'den aktararak icmâın dört mertebe olduğunu söylemekte, sahabe icmâını en güçlü mertebe sayarken sonradan gelenlerin mertebe olarak daha düşük olacaklarını söylemektedir (bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh,* 1/31). Pezdevî ise sahabe icmâının âyet ya da mütevâtir hadis gibi olduğunu belirtmekte, onlardan sonra gelenlerin icmâını ise meşhur haber konumunda saymaktadır (bk. Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/548).

1027 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/320.

1028 Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh,* 1/33; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/320; Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl,* 1/544.

1029 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî,* 1/320.

Sonuç

İslâmî ilimler içerisinde vazgeçilmez bir yeri olan icmâın bu önemi, diğer delillerin hücciyetinin icmâ ile sabit kılınmasından kaynaklanmaktadır. İcmâ, sahih anlamın korunmasını sağlayarak bu ümmetin önceki ümmetler gibi tahrif olmasını engellenmiştir.

Kendisinden önceki usulcüler gibi Serahsî de icmâı bu ümmete verilmiş bir keramet olarak görmüş, icmâın hücciyetini âyet ve hadislerin yanı sıra icmâ ve akıl yoluyla da temellendirmiştir. İcmâın bir senede dayalı olması gerektiğini aktaran Serahsî, icmâı oluş şekline göre azimet ve ruhsat olarak ikiye ayırmıştır. Ruhsat olarak nitelediği sükûtî icmâı kabul etmeyenlere karşı açıklamalar yaparken Serahsî'nin en büyük delili emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münkerin ümmetin âlimlerine vâcip olmasıdır. Bu durum hata üzerine susmayı imkânsız hale getirdiği için sükûtî icmâ hüccet olabilmektedir.

Muhalif görüşlerin icmâda itibara alınması için âlimler tarafından meşruiyetinin kabul edilmesi şartını koşan Serahsî bu sayede sapkın fırkaların görüşlerinin icmâın oluşumuna engel olmasının önüne geçmiş olmaktadır.

Serahsî, sahabe icmâının yanında diğer asırların icmâının da muteber olduğunu söylemekte, diğer asırların icmâını derece olarak sahabe icmâından düşük görmekte, sahabe icmâını inkâr eden tekfir edilirken sonradan gelenlerin icmâını inkâr edenin küfrüne hükmedilmesinin gerekmediğini belirtmektedir.

Serahsî, konuya ilişkin meseleleri ele alırken gündeme gelen mezhep dışından ve içinden itirazları ve delillerini zikretmekte, ardından kendi görüşünü delilleriyle birlikte belirterek açıklamaktadır.

Serahsî ile birlikte diğer Hanefî usulcülerin görüşlerine bakıldığında bu âlimler arasındaki etkileşim açık bir şekilde görülmektedir. Aynı konuda benzer itirazları aktaran Debûsî, Pezdevî ve Serahsî'nin verdikleri cevaplar ya da yaptıkları yorumlar dahi büyük oranda benzeşmektedir. Delil olarak sundukları âyet ya da rivayetler ve bunlara yapılan yorumlar da genel olarak aynıdır. Bu durum ilk dönem Hanefî usulcüleri arasındaki sıkı irtibatı göstermesi açısından önemlidir.

Cessâs ise birçok meselede diğerleri ile aynı fikirde olmasına rağmen icmâın aklî delil ile temellendirilemeyeceği konusu ya da icmâın gerçekte sükûtî icmâdan ibaret olduğu gibi görüşleri açısından diğerlerinden farklı bir noktada

durmaktadır. Bu durum onun diğerlerinden erken dönemde ya da farklı bir muhitte yaşamasının bir sonucu olabilir.

Son olarak diğer Hanefî usulcülerde olduğu gibi Serahsî'nin de icmâ üzerine bu kadar düşmesi ve delil oluşunu ispatlama çabasını onun icmâın önemini kavramış olmasına delil olarak sunabiliriz. Nitekim onlar icmâ olmadığı zaman birçok hükmün korumasız kalacağının ve bunlara çok daha rahat itiraz edilebileceğinin farkındadır. Bu durum ise birçok hükmün ortadan kalkması anlamına gelecektir. Bundan dolayı sahabe sonrası dönemin icmâı gibi konulardan bahsederken ihtiyatlı bir dil kullanmış ve icmâ fikrine zarar verebilecek görüşlerden kaçınmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

Abd b. Humeyd, Ebû Muhammed Abdülhamid b. Humeyd b. Nasr, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd* (thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî - Mahmud Muhammed Halil es-Saîdî), Kahire: y.y., 1408/1988.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid v.dğr.), 50 cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Aybakan, Bilal, *Fıkıh İlminin Oluşum Sürecinde İcmâ,* İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ,* Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1344.

a.mlf., *es-Sünenü's-sagîr,* 4 cilt, Karaçi: Câmiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1989.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali Râzî, *el-Fusûl fi'l-usûl* (thk. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1405/1985.

Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa el-Hanefî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkh* (thk. Halil Muhyiddin el-Meys), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "İcmâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak es-Sicistânî, *es-Sünen,* 4 cilt, Beyrut - Sayda: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ,* 10 cilt, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî - Dârü'l-Fikr li't-Tıbâa ve'n-Neşr - Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1394/1974.

Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali b. Müsennâ Mevsılî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsılî,* 6 cilt, Kahire: Dârü't-Te'sîl, 1438.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *el-Kitâbü'l-musannef fi'l-ehâdîs ve'l-âsâr* (thk. Üsâme İbrahim), 13 cilt, Mısır: Dârü'l-Fârûk, 1429.

İbn Hazm, el-İmâmü'l-Hâfız ez-Zâhirî, *Merâtibü'l-İcmâ' fi'l-İbâdât ve'l-Muâmelât ve'l-İ'tikâdât,* Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1998.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muḥammed b. Hibbân el-Büstî, *es-Sahîh* (thk. Şuayb el-Arnaût), 18 cilt, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab,* Beyrut: Dâru Sadr, 1311.

Kahtânî, Üsâme b. Said, *Mevsûatü'l-icmâ' fi'l-fıkhi'l-İslâmî,* Mısır: Dârü'l-Hedyi'n-Nebevî, 2013.

Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, *el-Mu'cemü'l-vasît,* Kahire: Dârü'd-Da've, 1972.

Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, 2. bs., 9 cilt, Halep: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1406.

Pezdevî, Ali b. Muhammed el-Hanefî, *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl* (thk. Said Bekdaş), Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2016.

Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl, *Usûlü's-Serahsî* (thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.

Şâfiî, Muhammed b. İdris, *er-Risâle* (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Mısır: Mustafa el-Bâbî, 1938.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hak min ilmi'l-usûl* (thk. Ebû Hafs Sâmî b. el-Azenî el-Eserî), Riyad: Dârü'l-Fazîle, 2000.

Taberânî, Ebü'l-Kasım Müsnidü'd-dünyâ Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdî b. Abdülmecid es-Silefî), 25 cilt, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, t.y.

a.mlf., *el-Mu'cemü'l-evsat* (thk. Târık b. İvazullah b. Muḥammed - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), 10 cilt, Kahire: Dârü'l-Haremeyn, t.y.

Tayâlisî, Ebû Davud Süleyman b. Davud el-Basrî, *el-Müsned* (thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî), 4 cilt, b.y.: Dâru Hicr, 1419/1999.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es*-Sünen (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), 6 cilt, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah, *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fıkh,* Küveyt: Dârü's-Safve, 1988.